

Testimonio litterarum

TANULMÁNYOK JAKÓ ZSIGMOND TISZTELETÉRE

Dáné Veronka
Lupescuné Makó Mária
Sipos Gábor
szerkesztésében

Kolozsvár

2 0 1 6

© SZERZŐK, 2016

FOTÓ © BAKOS ÁGNES – TIHANYI BENCE (BORÍTÓ) ¶ © MTI FOTÓ/NÁNDORFI MÁTÉ (5. OLDAL)

A BORÍTÓN: KENDŐS NŐI FEJ, 1410–1420-AS ÉVEK, BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ¶ FOTÓ: BAKOS
ÁGNES – TIHANYI BENCE ¶ KÖSZÖNJÜK A BTM MUNKATÁRSAINAK A REPRODUKCIÓ HASZNÁLATÁHOZ
NYÚJTOTT SEGÍTSÉGÉT

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Testimonio litterarum : Tanulmányok Jakó Zsigmond tiszteletére /ed.:

Dáné Veronka, L. Makó Mária, Sipos Gábor.

– Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2016

ISBN 978-606-739-054-4

I. Dáné, Veronka (ed.)

II. Makó, Mária (ed.)

III. Sipos, Gábor (ed.)

082.2

Műemléki topográfiai kutatások Erdélyben és Nyugat-Európában

A címben jelzett témát Erdélyben az teszi időszerűvé, hogy néhány éve már eddig is számottevő eredményeket hozó, komoly erőfeszítések történnek Marosvásárhely műemléki értékeinek a műemléki topográfia módszerével történő feltérképezésére.¹

Az erdélyi műemléki és művészettörténeti kutatás történetében, különböző indítekokból számos olyan vállalkozásra került már sor, amely az egész terület vagy egy-egy régió/megye művészeti emlékhagyományát valamilyen szempontból, azaz műfaji és/vagy korszakok szerinti lehatárolással kívánta számba venni. Műemléki topográfiák körébe azonban csak azok a kutatások tartoznak, amelyek tárgyat egy választott közigazgatási terület teljes emlékhagyományát képezi. Ez a kutatási és publikációs műfaj jellemzően Európa-szerte az állami műemlékvédelem intézményrendszeréhez kapcsolódik, nem meglepő tehát, hogy Erdélyben kevés ilyen eredményt tarthatunk nyilván. Ez ügyben 1920 előtt Erdélyben a magyarországi Műemlékek Országos Bizottsága volt illetékes, ennek keretei között azonban korszerű műemléki topográfia, nem egy jobb sorosra érdemes erőfeszítés ellenére, egyáltalán nem készült, és a két világháború közti időszakban sem nyílt erre, intézményi háttér híján, kedvező lehetőség. Míg nem 1953-ban a Román Népköztársaság Minisztertanácsa határozatban intézkedett arról, hogy a néptanácsok írassák össze az ország területén az anyagi műveltség valamennyi emlékét. Ebben természetesen a műemléki értékek is beleértendőek voltak. A határozat a korra jellemző önkénnyel és türelmetlenséggel egyáltalán nem mérlegelte a feladat valós súlyát, és az érdemi munkavégzésre mindössze kilenc napot irányozott elő (három nap előkészítés, három nap terepmunka, három nap feldolgozás). E kampány jelleggel szervezett akció eredményeiről csak Kolozsvár esetében ismerünk részletes

1 R. T.: Gyorsuló metamorfózis. A műemlékgondozás mindig csak annyira jó, mint az ismereteink. Transindex, 2012. október 8.; Szer Pálósy Piroksa: A város színeváltozása. Népújság 64. (2014) 225. sz. (2014. október 1.)

beszámolót.² Ott azonban a „munkák hivatalos utasítástól eltérő módon való szervezésével”³ egy kivételes felkészültségű kutatói gárda⁴ 272 „építészeti objektum” terepbejárásán és irodalmi adatgyűjtésén alapuló összeírásával így is számottevő eredményt ért el. A kutatás tudománytörténeti előzményeiről, lefolyásáról, a feltárt emléktanyag több szempontú osztályozásával megalapozott elsődleges építészettörténeti következtetésekről Debreceni László idézett tanulmányában adatgazdag beszámolót nyújt. E közlemény forrásértékét fokozza, hogy a kutatás során készített törzslapok sorsa ismeretlen, bár ha lesz egyszer lesz rá érdeklődés, a jövőben talán nyomára lehet akadni.⁵

A következő műemléki topográfiai vállalkozás Erdélyben 1973 és 1979 között zajlott a Román Tudományos Akadémia kolozsvári történeti intézete keretei között, kezdetben Virgil Vătășianu irányításával. Ennek során a legteljesebb, terepbejárásán alapuló anyag Kolozs megyéről készült, de gyűjtés folyt Fehér, Szeben, Hunyad, Bihar, Maros, Beszterce-Naszód és Szilágy megyékben is, az eredmények közzétételére azonban nem került sor.⁶ A topográfiai projekteknek tudományos szempontból alapvető funkciója, hogy a kutatás számára mással nem pótolható másodlagos eredményekhez is elvezessenek. Ez, szerencsés esetben, még az olyan részleges sikerű vállalkozások esetében is előfordulhat, mint a szóban forgó és néhány évig működőképesnek bizonyult akadémiai program. B. Nagy Margit ezt a hatalmas anyaggyűjtési lehetőséget használta fel az erdélyi középkori harangok kataszterének elkészítésére. Fiával, Benkő Elekkel együtt járta be a teljes területet, aki később erre alapozva tehette közzé az erdélyi középkori harangok nagyszabású korpuszát.⁷

1991–1998 között Christoph Machat szakmai irányításával és a német szövetségi kormány anyagi támogatásával sort kerítettek Erdély egykori szász települései műem-

2 Debreceni László: Az 1953. évi kolozsvári műemlék-összeírás építéstörténeti eredményei. In: Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Bodor András et al. (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai I. Tanulmányok 1.) Kvár–Buk. 1957. 219–248.

3 Uo. 220.

4 A kolozsvári műemléki inventarizációra szervezett munkacsoportban az összeírást Kelemen Lajos (temető), Keöpeczi Sebestyén József (feliratok és címerek), Debreceni László (épületek) és Jakó Zsigmond (történeti rész) végezte. Uo. 221.

5 A törzslapokat egy-egy példányban az RNK Akadémiája mellett működő Múzeumok, Történeti és Művészeti Emlékek Tudományos Bizottságához, illetve az illetékes tartományi néptanács kultúrosztályához kellett leadni. Uo. 223.

6 A terepmunkában többek között Gheorghe Arion, B. Nagy Margit, Kovács András, Ștefan Matei, Marius Porumb és Nicolae Sabău vett részt. Az eredményeket összegző írógépes lapok másolata a gundelsheimi székhelyű Siebenbürgisch-Sächsischer Kulturrat gyűjteményébe is bekerült, az onnan kapott támogatás fejében. Kovács András szíves közlése.

7 Benkő Elek: Erdély középkori harangjai és bronz keresztelődmedencéi. Bp.–Kvár 2002.

léki értékkálmányának a teljes körű felleltározására.⁸ A kutatás eredményeit német és román kétnyelvű kötet sorozatban tették közzé. A kétnyelvűség és a magas színvonalú nyomdai kivitel kétségtelen előnye, sőt újdonsága a publikációnak, a feldolgozás mélysége és dokumentációja (rajzok, térképek, bibliográfia) azonban, amely egy német topográfiai sorozat⁹ német vonatkozásban jól indokolt szerkesztési elveit veszi alapul, az erdélyi emlékanyaggal kapcsolatos korszerű kutatási előzmények szűkössége következtében mindenképpen hagy kívánnivalót maga után.

A német kezdeményezés egy adott állapotot rögzít, lezárt projekt, folytatása nincs. Kedvező hatásai közé tartozik, hogy a párhuzamos magyarországi szakhivatali (Országos Műemléki Felügyelőség, majd Országos Műemlékvédelmi Hivatal – OMF/OMVH) és mindkét országbeli régebbi és frissen létrejött civil szakmai szervezetek (ICOMOS és mások) párhuzamos törekvéseit felerősítve 1997-től magyar–német–román együttműködésben néhány éven át topográfiai felmérési projekt indulhatott Erdővidéken, majd pedig a Felső-Nyárad mentén az Európai Bizottság támogatásával. A kutatás során, amelynek koordinációját Sebestyén József, a magyarországi OMF/OMVH építésze végezte, Erdővidéken 19 településen, a Felső-Nyárad mentén pedig 44 településen történt helyszíni adatfelvétel, és készült rajzi- és fotódokumentáció, utóbbi még fekete-fehér filmre. A projekt végül a finanszírozás elapadtával újból csak a befejezetlen és folytatás nélküli vállalkozások sorát szaporította, végleges topográfiai címszavak korrekt elkészítésére már nem került sor.¹⁰ A dokumentáció egy része a munkába 1999-től bekapcsolódott kolozsvári Entz Géza Alapítvány gyűjteményében megtalálható, más része az OMVH immár második jogutódjánál, a Forster Központ gyűjteményében kereshető.

2013-ban a Marosvásárhelyi Kulturális Központ civil szervezet és a Maros Megyei Múzeum együttműködése révén, a Babeş–Bolyai Tudományegyetem, az Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány, valamint más társszervezetek közreműködésével és

8 *Christoph Machat*: Vorwort. In: *Denkmaltopographie Siebenbürgen, Stadt Schäßburg – Topografia Monumentelor din Transilvania, Municipiul Sighişoara*. Ed. Christoph Machat. Köln 2002. 7–10.

9 *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland*. A sorozat rövid ismertetését l. lennebb.

10 *Hermann Gusztáv Mihály – Sebestyén József*: Az erdővidéki település inventarizáció ismertetése. Erdővidék épített öröksége. Kiállítási katalógus. Szerk. Sebestyén József. Bp. 1998.; *Sebestyén József*: Az épített örökség dokumentálása erdélyi magyarlakta településeken. In: Ház és Ember. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 20. Szerk. Cseri Miklós – Füzes Endre. Szentendre 2007. 269–279.; *Sebestyén József*: Az épített örökség településléptékű dokumentálása a Kárpát-medence magyarlakta térségeiben (1996–2009). Összefoglaló. Pro Minoritate 2011. tél 117–123.; *Kovács Zsolt – Sebestyén József*: Erdély, magyarok lakta települések épített örökségének dokumentálása. In: *Közös Tér – Közös Örökség. Common Space – Common Heritage*. A Kárpát-medence megújuló épített öröksége. Szerk. S. Sebestyén József. Bp. 2013. 56–58.

erős művészettörténész szakmai bázison módszertanilag jól előkészített topográfiai kutatás indult Marosvásárhely műemléki értékű épített örökségének felleltározására.¹¹ A projektet Orbán János, a Maros Megyei Múzeum művészettörténész munkatársa irányítja. A munka során 2015-ig a Rózsák tere (Főtér), valamint a Horea (egykor Baross Gábor), Aurel Filimon (Iskola), Arany János, valamint Călărașilor (Kossuth Lajos) utcák környékének épületállományát sikerült szinte teljes egészében feldolgozni. A program igyekszik az épületek, köztéri emlékek és utcatervezékek teljes körét számba venni és érdeklődését időben kiterjeszteni a szocializmus kora urbanisztikai beavatkozásaira is. A feladat meghatározásában kiindulópontot jelentett a megelőző évtized intenzív levéltári adatfeltáráson alapuló, Marosvásárhely 18–19. századi városfejlődését sok tekintetben új megvilágításba helyező építészettörténeti kutatása. A két éve folyó program részeredményei közé tartozik több fontos épület monografikus mélységű feldolgozása, a Marosvásárhelyen tevékeny jelentősebb építészek életművének feltárása, valamint a város dualizmus kori köztéri emlékműveinek igen alapos történeti kutatása. Ezekről néhány közlemény 2016-ban lát napvilágot,¹² a teljes anyagról tematikus tanulmánykötetek fognak számot adni.

A munka megkezdését nemcsak az örvendetesen megszorodott építészettörténeti kutatási eredmények és ezzel szemben az átfogó műemlékhatározat ismert hiánya, hanem a műemlékvédelem általános és helyi gyengesége következtében nap mint nap tapasztalható értékpusztítás/pusztulás is erősen motiválta. Ilyenek a részben tudatlanságon alapuló kisebb beavatkozások (például a nyílászárók „modernizálása”) és nemegyszer nagyobb horderejű döntések is, amilyen újabban a Kultúrpalota és Városháza együttesével konkuráló parkolóház építésének – azóta szerencsére meghiúsult – terve. Éppen ezért a projekthez szervesen kapcsolódnak az örökségvédelem egy-egy ügyét fókuszba állító rendezvények és közösségi akciók is. (Kampány a marosvásárhelyi tűzcsapokért, illetve a marosvásárhelyi köztéri szobrokért.¹³)

11 *Antal Erika*: Készül Marosvásárhely műemlékleltára. <http://www.maszol.ro/index.php/kultura/20627-keszul-marosvasarhely-muemlekleltara> (letöltés ideje: 2013. nov. 11.)

12 *Oniga Erika*: Vázlat Dósa László (1855–1917) életútjához és építési tevékenységéhez.; *Barabás Kisanna*: Jelinek Antal, Marosvásárhely városi mérnöke (1872–1893). In: Fundálók, pallérok, építészek Erdélyben. Szerk. Orbán János. Marosvásárhely–Kvár 2016. (Megjelenés előtt.)

13 Újabb tűzcsapvédelmi lépés (szerk.). [vasarhely.ro kulturális és közéleti portál](http://www.vasarhely.ro/kozter/ujabb-tuzcsapvedelmi-lepes#.V3isDvl96M-) <http://www.vasarhely.ro/kozter/ujabb-tuzcsapvedelmi-lepes#.V3isDvl96M-> (letöltés ideje: 2015. dec. 22.); A tűzcsap-irtás leállítását kérvényeztük (szerk.). [vasarhely.ro kulturális és közéleti portál](http://www.vasarhely.ro/kozter/tuzcsap-irtas-leallitasat-kervenyeztuk#.V3istfl96M9) <http://www.vasarhely.ro/kozter/tuzcsap-irtas-leallitasat-kervenyeztuk#.V3istfl96M9> (letöltés ideje: 2015. dec. 22.); *Orbán János*: Nyúzott modernitás, nyolcméteres Decebal. Szobor-helyzet Marosvásárhelyen. Örökségfigyelő Blog http://oroksefigyelo.blog.hu/2014/03/12/nyuzott_modernitas_nyolcmeteres_decebal_szobor-helyzet_marosvasarhelyen (letöltés ideje: 2014. márc. 12.); *Orbán János*: Fantáziátlanág és művészet határán. Vita köztéri szobraink-

A marosvásárhelyi topográfiai projektben jelenik meg Erdélyben először számos innovatív elem mellett a topográfiai kutatás komplex tudományfejlesztő és közéleti funkciója. Érdeemes rá emlékeztetni, hogy mindez nem lett volna elképzelhető ama minőségi változás nélkül, amit az 1990-es években a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen másfél évtizedes szünet után újraindított művészettörténész-képzés keretében, Kovács András professzor keze alól kikerült, ma már jóval több, mint két tucat jól képzett művészettörténész pályára állásával az elmúlt másfél évtizedben bekövetkezett. A folytatásra nézve ez persze nem garancia, mégis abban a reményben, hogy a megkezdett munka nem veszi el lendületét, és az első publikáció a felsorolt utcák bemutatásával a nem túl távoli jövőben megjelenhet, majd a város egészének a feldolgozására is sor kerül. Ezt követően pedig, most már erős módszertani fegyverzetben a vidék műemléki inventarizációja is megkezdődhet, hasznos lehet, ha mégoly vázlatosan is, de kitekintünk a műemléki topográfiai kutatások nyugat-európai gyakorlatára, e kutatási iránynak az ott kialakult rendkívül gazdag műfaji tagozódására.

Az első, amit meg kell állapítanunk, hogy gyökeresen eltérő társadalmi és intézményi keretekről van szó. Nyugat-Európában az örökségvédelem és örökséggondozás és ennek szerves elemeként a műemléki inventarizáció az általános kultúra elválaszthatatlan részét képezi, ennek megfelelően történeti fejlődésében is az érdemi társadalmi párbeszéd és az intézményi folyamatosság a meghatározó. Jól jellemzi ezt a néhai müncheni művészettörténész-professzor, Norbert Huse tömör megállapítása egy interjúban, amely a műemlék fogalom éppen aktuális vitáiról és annak az állami műemlékvédelemmel való összefüggéseiről érdeklődött: „Az állami műemlékvédelem nem kell hogy kövesse a korszellem minden rezdülését” – mondta Huse. „Az egyedi esetekben több nyitottságra, bátorságra és fantáziára van szükség. Ez azonban világosságot és tartósságot feltételez a műemléki alapelvekben, amelyek tehát *nem az állami erőszak folyományai*, hanem egy több mint évszázados *tisztázódási folyamat* eredményei. Ebben pedig nem a fogalmi viták játszottak szerepet, hanem az ezenközben kialakult *rendkívül konzisztens törvényalkotás és joggyakorlat*” [kiemelések tőlem – E. G. A.].¹⁴ A részletek persze sokat módosíthatnának ezen az ideális összképen, az alapvető irányt azonban nem teszik kérdésessé. A nyugat-európai tudományos eredmények tanulmányozása és hasznosítása Európa keleti felében, így Erdélyben is, a háttér alapvető különbözősége ellenére lehetséges és feltétlenül szükséges, mert mással nem helyettesíthető szemléleti és módszertani tanulságokat kínál. A modern értelemben vett mű-

ról. vasarhely.ro kulturális és közéleti portál http://www.vasarhely.ro/kozter/fantaziatlansag-es-muveszet-hataran-vita-kozteri-szobrainkrol#.V3itQ_l96M9 (letöltés ideje: 2013. okt. 23.)

14 Ein Gespräch mit dem Denkmalpfleger Norbert Huse Gefühl für die gemeinsame Verantwortung. Neue Zürcher Zeitung 2001. II. 19. <http://www.nzz.ch/article7S8YE-1.500224> (letöltés ideje: 2013. okt. 23.)

emléki topográfiák fejlődésének és műfaji differenciálódásának néhány mozzanatát ezért idézzük itt fel elsősorban német és svájci példák segítségével.

A modern értelemben vett műemléki topográfiának egy tartomány vagy régió és/vagy az állam teljes területére kiterjedő igénnyel fellépő, az állam központi és helyi működésének szakmai megalapozását célzó inventarizációs vállalkozásokat tekintem. Alapvetően a 19. század második felében kibontakozott, a napóleoni államrezonban gyökerező porosz/német és francia újításról van szó. Ezeknek már több évtizedes tapasztalatait hasznosítva indították meg a nemzeti szintű műemléki topográfiai vállalkozásokat Európa más országaiban is a 20. század első évtizedeiben: 1907-től Ausztriában, 1910-től Angliában, 1927-től Svájcban stb.¹⁵

Az első teljes német területet átfogó topográfia Wilhelm Lotz (1829–1879) marburgi építész nevéhez fűződik, ő adta ki 1862/63-ban két kötetben a *Kunsttopographie Deutschlands* címmel megjelent kompilációt, amelyben német nyelvű publikációi révén Svájc német területei és Magyarország is helyet kapott. Utóbbi Ipolyi Arnoldnak a csallóközi topográfiáját vette át és illesztette be az általános ábécésorrendbe. A kötet tartalmazza az 1850-ben megalakított osztrák–magyar műemlékvédelmi szervezet, a bécsi k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunstdenkmäler erdélyi szász levelezőinek topográfiai gyűjtésein alapuló publikációk anyagát is. A „német reneszánsz” iránti érdeklődés megjelenésével van összefüggésben a vállalkozás időbeli felső határa, azaz a harmincéves háború (1618–1648) kora.

Új és fontos fejlemény a német topográfiai irodalom szempontjából az ugyancsak Lotz által irányított és Heinrich von Dehn-Rotfelser (1825–1885) közreműködésével 1870-re elkészült, a Poroszországhoz csatolt Hessen központjának az „Inventarium der Baudenkmäler im Königreich Preußen” sorozatban megjelent kötete, amelynek címe: *Baudenkmäler in der Regierungsbezirk Cassel*. Ez lett a következő évtizedek igen gazdag német műemléki topográfiai termésének a mintaképe és mint ilyen az első modern német topográfia.

A század végére ez a termés már 100 kötetet számlált, ami figyelembe véve az egyes kötetek, illetve tartományi sorozatok szerkesztési különbségeit, valamint azt, hogy az egyes kötetekben egyre nagyobb súlyt kaptak az általános országismereti leírások, az így publikált anyag fokozatosan áttekinthetetté vált mind a tudományos hasznosítás, mind pedig a műemlékvédelem igényei szempontjából. Ez a helyzet eredményezte Georg Dehio (1850–1932) strassburgi művészettörténész-professzor kezdeményezésére azt a topográfiai sorozatot, ami a nagytopográfiák egységes szerkezetű kivonát jelent. Az első sorozat 1905–1912 között jelent meg öt kötetben, és ezzel létrejött

15 Anglia, Franciaország, Németország, Ausztria, Itália, Skandinávia, Hollandia, Belgium művészeti topográfiai kutatásai történetének fő vonalait vázolja fel tömören és sok adattal *Dorothee Eggenberger – Georg Hermann: Geschichte der Schweizer Kunsttopographie*. (Beiträge zur Geschichte der Kunstwissenschaft in der Schweiz 2.) Zürich 1975. 9–16.

a másik műfaj, a „kistopográfia”, ami a továbbiakban Dehio néven márkanévvé vált, és Németországban azóta is újabb és újabb sorozatokban, egyre bővülő tartalommal és terjedelemben jelenik meg.

A német Dehiót Ausztriában is átvették, de lényegi tartalmi módosítással, ugyanis nem egyszerűen a már megjelent osztrák nagytopográfiák kivonata, hanem a nagytopográfiával párhuzamos önálló kutatási irány, amely a teljes építészeti állomány első műemléki szűrését és tömör feldolgozását jelenti, annak érdekében, hogy az ország egészéről minél hamarabb a vállalkozás választott léptékének megfelelő teljes áttekintést kaphassanak a szakemberek és a művelt olvasók.

A „Großinventar”, azaz „nagy inventárium” egyre igényesebb, de hozzáférhető eredményt egyre lassabban hozó tovább folyó munkálatai miatt 1957-ben Bajorországban Heinrich Kreisel egy új topográfiai kiadványtípust indított el, amelyet „Kurzinventar”-nak azaz rövid leltárnak nevezett. Ez küldetése szerint a nagy inventárium ideiglenes változata, mintegy annak előhírnöke, a meglévő „fehér foltok” ideiglenes lezárása, a további műemléki listák megalapozója.

Több mindent mellőzve most csak a legújabb nagy német topográfiai sorozatra utalok, amelyet a korábbi, tartományi szintű nagytopográfiákat részben kiváltva 1981-ben indítottak meg *Denkmaltopographie Bundesrepublik Deutschland* címmel, mint a cím is jelzi, a teljes szövetségi államterületet megcélózva. A sorozatnak azóta több mint 140 kötete jelent meg. A vállalkozás három fő funkciót kíván betölteni: a műemlékvédelem és -gondozás eszköze, a rendezési tervek alapja és a társadalom történelmi és műemléki tudatosságának az előmozdítója. Mindenesetre 2006-ban már az első negyedszázad munkájának szisztematikus értékelése is megtörtént a Német Urbanisztikai Intézet (Deutsches Institut für Urbanistik) gazdag tartalmú kiadványában.

A második világháború utáni korszakban egyre komplexebbé váló műemlékfogalom kapcsán az 1970-es évektől az inventarizáció formáiban is lényeges tartalmi gazdagodásnak és műfaji differenciálódásnak lehetünk tanúi más országokban is. Ezek közül most a svájci példát emelem ki.

A svájci nagytopográfia a *Kunstdenkmäler der Schweiz* 1927-től jelenik meg, átlagban évente két kötetben. Időkeret: a korai középkortól 1850-ig terjed. A kutatást a kantonok finanszírozzák, a sorozat kiadója a Gesellschaft für Schweizerische Kunstgeschichte (GSK).¹⁶

A teljes államterület feldolgozása a nagytopográfia igény szintjén bárhol sok évtized folyamatos munkáját kívánja meg, ezért mindenhol felmerült a kisebb léptékű, de gyorsabb összkép megalkotásának az igénye is. Erre Svájcban Hans Jenny (1894–1942) vállalkozott *Kunstführer durch die Schweiz* című munkájával, amelynek első

16 Zukunft eines Standardwerks. Der Reformprozess bei den „Kunstdenkmälern der Schweiz”. Neue Zürcher Zeitung Aktuell, 2008. 05. 20.

kiadása 1934-ben látott napvilágot.¹⁷ A szerző e művével a feldolgozott teljes államterületet illetően elérte az „azonos léptékű teljesség” („eine gleichmäßige Vollständigkeit”) magas célkitűzését.¹⁸

Az 1960-as években indították meg a *Die Bauernhäuser der Schweiz* című sorozatot, amely a vidék építészetét dolgozza fel a 15. századtól a 20. század közepéig. Tervezett kötettség: 50. A sorozat célja és eredménye az épületek, parasztgazdaságok és települések topográfiai, időbeli, stilisztikai és társadalmi szempontú tipológiájának a felállítására. Az 1980-as évekig a feldolgozás középpontjában az egyes épületek/építmények álltak, és nem terjedt ki a vidéki térség mint egész értékelésére.

1973-tól külön sorozatot szentelnek Svájcban a védelemre érdemes településeképek kataszterének *Inventar des schützenswerten Ortsbilder der Schweiz (ISOS)*¹⁹ címmel. A munka megrendelője és finanszírozója a központi kulturális kormányhivatal (Bundesamt für Kultur).

A vállalkozás néhány fontos alapadata: a felmérésbe bevont települések száma: 2899 község mintegy 6000 települése. A teljes államterületet megcélzó vállalkozás minden 10-nél nagyobb számú épületet magába foglaló települést feldolgoz. A munka a szövetségi és kantonális műemléki hivatalok inventarizációs tevékenységével koordináltan történik. A szövetségi és kantonális tervezés alapjául szolgál, és segíti a szövetségi és kantonális műemlékvédelmi döntéseket. Ide tartozik az is, hogy az 1960-as évektől községi szintű dokumentáció készül a teljes épületállományról, nem publikációs célra, gyakorlati (hatósági) hasznosítás céljából.²⁰ Azonos szintű települések hálózatát hozva létre lehetővé teszi ezek érdemi összehasonlítását, tipizálását, mélyebb megértését.

Az ISOS a városok esetében minden korszak által alkotott városképet és ennek alapját adó szerkezetet egyaránt értékeli (szemben a korábbi topográfiai középkor, illetve történeti városmag centrikusságával) mégpedig úgy, hogy ezeket mindig egy meghatározott társadalmi, politikai és gazdasági helyzet lenyomataként értelmezi. Ez a megközelítés kiszélesíti a vizsgálati területet a települések vonatkozásában. Ebbe beletartoznak az elővárosok, a munkás- és ipari negyedek a 19. századból csakúgy, mint ezek 20. századi változatai, gyakorlatilag felső időhatár nélkül. Ez a vállalkozás olyan városképi együtteseket is értékeli, amelyekben egyetlen önálló értéket képviselő épület sincs, de a beépítés (például lakótelepek) urbanisztikai logikája a számontartást indokolja. Utóbbi vizsgálati elvei az alaklélektan kategóriáit hasznosítják. A világosan meghatározott (körülírt) utca- és térsorok fontosabbak a településinventáriumban,

17 Hans Jenny: *Kunstführer durch die Schweiz*. Wabern 1971. (5. teljesen átdolgozott kiadás)

18 Eggenberger, D. – Germann, G.: *Kunsttopographie* i. m. 26.

19 Sibylle Heusser: *Das ISOS, eine flächendeckendes Bundesinventar in der Schweiz*. Österreichischer Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 55. (2001: 1–2. heft) 156–158.

20 Walter Wulff: *Das Inventar der neueren Schweizer Architektur 1850–1920 (INSA)*. Deutsche Kunst und Denkmalpflege Band 40. (1982) 65.

mint a művészettörténeti szempontból jelentős egyes épületek. A fejlesztési tervek készítői szempontjából jelentős körülmény, hogy az ISOS leírási rendszere átlépi a település és a táj közötti határt is. Fontos arra is felhívni a figyelmet, hogy az ISOS nem azt célozza, hogy semmi se változzon, hanem megfelelő eszközt kíván nyújtani azoknak a szakembereknek (önkormányzatok, beruházók, tervezők) vagy laikusoknak, akik az átalakítási/építési szándékukat szembesíteni szeretnék a kulturális, társadalmi és gazdasági következményekkel.

1982–2002 között jelent meg a Gründerzeit leltárba vételére vállalkozó *Das Inventar der neueren Schweizer Architektur 1850–1920* (INSA)²¹ című sorozat zárt egészet képező 10 kötete, amelyet 2003-ban egy regiszterkötet egészített ki. Kronológiailag a nagytopográfiához csatlakozik, azt egészíti ki. Az alsó időhatár az 1848-ban elfogadott szövetségi alkotmányhoz kapcsolódik, amely meghatározta a kantonok közfeladatait, és egységes infrastruktúrafejlesztéshez, valamint építésügyi szabályozáshoz vezetett. A felső időhatár (1920) az úgynevezett Heimatstil végét és a modern kezdetét határolja el. A feldolgozás tárgyát a kanton-központok és 40 további objektumegyüttes képezte, utóbbi azokat a településeket jelenti, amelyeknek a lakossága 1920-ban a 10 000-et meghaladta. Az eredmény négy városi kötet és hét „vidéki” kötet, utóbbiak az infrastruktúráváltozásokra és a táj átalakulására koncentrálnak. A regiszterkötet (Építészeti Lexikon) az egész publikált anyagot dolgozza fel, és minden korábbi svájci szaklexikont messze meghaladó tételt tartalmaz.

21 Wulff, W.: Das Inventar i. m. 61–67.

Tartalom

JAKÓ ZSIGMOND SZÜLETÉSÉNEK CENTENÁRIUMÁRA	7
BALÁZS MIHÁLY Adalék Giorgio Blandrata nemzetközi kapcsolataihoz	11
BENKŐ ELEK – MENDE BALÁZS GUSZTÁV – MIHÁLY FERENC – MUCKENHAUPT ERZSÉBET A csíksomlyói középkori kegyszobor a roncsolásmentes vizsgálatok és a történeti kutatások tükrében	17
BOGDÁNDI ZSOLT Az erdélyi táblai perfolyamról és az ítélmesterek tevékenységéről a 16. század második felében	39
MARIA CRĂCIUN Reformarea artei religioase din Transilvania: studiu de caz, retablul din Cincu	49
CSUKOVITS ENIKŐ Lackfi István Apuliában	61
DÁNÉ VERONKA Az alsóorosi Krajnikok	69
DRASKÓCZY ISTVÁN Osztrák és erdélyi só a 15. századi Pozsonyban	79
EGYED ÁKOS A Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlése Kolozsváron 1868-ban	97
EMŐDI ANDRÁS Váradolaszi és Szöllős református egyházi felszereléseinek bujdosása a 18. században	103
ENTZ GÉZA ANTAL Műemléki topográfiai kutatások Erdélyben és Nyugat-Európában	125

GÁBOR CSILLA	
Köszöntés a Krímből – egy családi levél és kontextusa	135
GÁLFI EMŐKE	
A gyulafehérvári Lippa fertály és a lippai menekültek a 16. század közepén	143
HEGYI GÉZA – W. KOVÁCS ANDRÁS	
Néhány erdélyi alvajda azonosításáról	151
KESERŰ BÁLINT	
Jakó Zsigmond és a kora újkori magyar irodalom	169
KOVÁCS ANDRÁS	
A gyulafehérvári fejedelmi nyomda és szomszédsága	179
KOVÁCS KISS GYÖNGY	
Ruházat és ékszer viselet mint az elit önreprezentációs formái a 16–17. századi Kolozsváron	189
KÖRMENDY KINGA	
Enyedi Szász György és Lippai Mihály padovai baráti köre	199
K. LENGYEL ZSOLT	
Hanyatlástól összeomlásig	211
LUPESCUNÉ MAKÓ MÁRIA	
Domonkos könyvkultúra Erdélyben	233
LUPESCU RADU	
A kolozsvári domonkos kolostor alapítása és korai története	251
MIKÓ ÁRPÁD	
A Bibliotheca Corvina és II. Ulászló	269
MONOK ISTVÁN	
Rákóczi Zsigmond fejedelem Schedel-krónikája	279
GERNOT NUSSBÄCHER	
Der Nestor der ungarischen Historiker Siebenbürgens	285
OROSZ ISTVÁN	
A bihari követek útja a pozsonyi országgyűlésre 1708-ban és 1712-ben	291
PAJKOSSY GÁBOR	
Kölcsey patvaristái	299
PAPP KLÁRA	
Csáky József gróf gondolatai a 17. század végi Erdélyről	307
PÁL JUDIT	
A „legmesszebb menő titoktartás”, avagy a főispáni bizalmas iratok kezelése a 19–20. század fordulóján	321

PÁLFFY GÉZA	
Erdélyi beszámoló az 1655. nyári pozsonyi magyar királyné- és királykoronázásról	333
PÉTER KATALIN	
Az egyszerű ember	345
RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES	
Janus Pannonius kéziratainak útja Zágrábtól Gyulaféhevárig	355
ROZSONDAI MARIANNE	
A gyulaféhevári fejedelmi nyomda kiadványainak eredeti bőrkötései	365
SIPOS GÁBOR	
Az erdélyi reformátusok zsinata mint társadalmi esemény	379
SOLYMOSI LÁSZLÓ	
Fogott bírák jegyzőkönyve 1468-ból	387
TRINGLI ISTVÁN	
A középkori hatalmaskodások törvényes alapjai	409
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA	
Kassa város polgárainak műveltsége és mecénatúrája a 17. század első felében	419
VINCZE ZOLTÁN	
Varga Zsigmond indulása	429
ZSOLDOS ATTILA	
Béla erdélyi herceg bárói	441
RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	451

KIADTA AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET ♣ FELELŐS KIADÓ BIRÓ ANNAMÁRIA ♣ KORREKTOR
KEREKES GYÖRGY ♣ KÖNYV- ÉS BORÍTÓTERV, TÖRDELÉS SIPOS GÉZA ♣ KÉSZÜLT AZ ERDÉLYI
REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET MISZÓTFALUSI KIS MIKLÓS SAJTÓKÖZPONTJÁNAK NYOMDÁJÁBAN
KOLOZSVÁRON ♣ FELELŐS VEZETŐ DÁVID ZOLTÁN ♣ ISBN 978 606 739 054 4

